

ÉLŐ NYELV

Nyelvjárási szövegek Torontálvásárhelyről

Az itt következő szövegek közül az első kettőt — két népmesét — 2000 nyarán vettem magnetofonra torontálvásárhelyi fiataloktól. A hagyományozódás közvetítő segítségével történt: a meséket a lányok tanárnője gyűjtötte helybéli idős emberektől. A kötött szövegeket nem tekintjük a kötetlen beszéddel azonos értékű nyelvjárási dokumentumoknak, ám a prózai népköltészeti alkotások élőnyelvi megformálása során nagy mértékben érvényesülnek a beszélő nyelvhasználatának egyéni és közösségi sajátosságai. Mivel adatközlőim saját anyanyelvváltozatukban elhangzott történeteket mondanak újra, előadásuk a nyelvjárási alaprétetet reprodukálja. Ennek szemléltetésére jegyeztem le a harmadik, kötetlen szöveget, amelyet Szabó József gyűjtött Torontálvásárhelyen, 1987 szeptemberében. Adatközlője egy hetvenhárom éves asszony volt. (Ezúton is köszönöm, hogy hozzájárult a felvételrészlet közléséhez.)

Torontálvásárhely (Debeljácsa [más helyesírás szerint *Debeljacsa* ~ *Debelyacsa*], vö. szerb *Debeljača*) vajdasági, dél-bánáti település. A helység legkorábbi neve az 1660-ban fölbukkanó *Debeljāk* (I. KISS LAJOS, Földrajzi nevek etimológiai szótára. II. Bp., Akadémiai K. 1988. Negyedik, bő-

vített kiadás, 670). A helynév a szerbhorvát *debèlják* 'kővér ember' közszóval esik egybe. Később a *Debeljača* névváltozat vált általánossá a település jelölésére. Ehhez l. a szerbhorvát *debèljača* 'fekete földítők, Bryonia alba; varjúháj, Sedum telephium maximum' (vö. FNSz. i. h.). A községbe a XVIII—XIX. század fordulóján települtek magyarok a következő helységekből: Hódmezővásárhely, Magyarittabé, Gyoma, Szeghalom, Makó (l. még www.8ung.at/debeljaca/letelepules.htm). A *Torontálvásárhely* nevet a hódmezővásárhelyi telepések adták a falunak. Az internetes forrás a FNSz.-től eltérően magyarzza a *Debelyacsa* név eredetét. Eszerint a település környékét a latin *debellatio* 'visszafoglalt terület' magyarosított formájából *Debèlláti-pusztá*-nak hívták, innen ered a *Debèllács* vagy *Debelyacsa* név. Ma inkább ez utóbbi használatos.

A falunak hatezer lakosa van, ennek hatvan százaléka magyar. A magyar lakosság református vallású. Az általános iskolások számára van magyar iskola. A középiskolások többsége a környező városokban, Kovačicán vagy Pancsován (vö. szerb Pančevo) tanul, ahol csak szerb nyelvű oktatás folyik.

Torontálvásárhely nyelvjárása a dél-alföldi nyelvjárástípusba tartozik. PENAVIN OLGA a szegedi kirajzolás *ö-ző* telepek között említi a falut (PENAVIN OLGA, A jugoszláviai Bánát magyar nyelvjárási atlasza. Kanizsa, Cnesa, 1995. 93). A település „A magyar nyelvjárások atlaszá”-ban és a bánáti atlaszban kutatópontként szerepel. A nagyatlász anyagát és saját gyűjtését fölhasználva SZABÓ JÓZSEF írt részletesebben a falu nyelvjárásáról (SZABÓ JÓZSEF, Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárásszigetek. Békéscsaba, Kecskemét, Szeged, 1990. 249—90). A torontálvásárhelyi nyelvjárás főbb jellegzetességei a következőkben foglalhatók össze:

A fonémarendszer 8 : 7-es: megtalálható benne a zárt *ě* hang, bár az *ö-zés* miatt megterheltsége kicsi. SZABÓ JÓZSEF megfigyelései szerint csak bizonyos egytagú és vegyes hangrendű szavakban fordul elő zár *ě* (SZABÓ JÓZSEF i. m. 253). A nyelvjárásra a független *ö-zés* jellemző, továbbá a zárt *ű-zés* és *ű-zés*. A középső nyelvváltozás hosszú magánhangzók kettőshangzókka váltakoznak. Az atlaszok adataiban főleg az *ou*, *öü*, *ěj* diftongusok szerepelnek. Az általam lejegyzett szövegekben szélesebb ejtésű, nem tiszta képzésű kettőshangzók fordulnak elő: a fent említettekén kívül gyakori az *ó^u*, *ő^ü*, *éⁱ*, de *á^o*, *é^ö*, *é^e* is megjelenik. A *-ról/-röl*, *-tól/-től* ragok magánhangzói gyakran röviddek vagy félhosszúak. A fiataloktól gyűjtött szövegekben a hangsúlyos helyzetű *e* hangok a köznyelvinél általában nyíltabbak. Az idős adatközlő beszédére ez nem jellemző. A nyelvjárásban az *-el* hangkapcsolat helyén megtalálható a hosszú *ē* hang. Az *a* és az *á* olykor a köznyelvinél zártabb. Az *ö* és az *ě* helyén néha *ō* és *ę* hallatszik. A lejegyzett mesék szövegében gyakori, hogy a magánhangzók az érzelmi hangsúly miatt megnyúlnak. A nyelvjárás mássalhangzóinak fonémakészlete a köznyelvivel egyező. A *jön* ige egyes alakváltozataiban a *j* helyett *gy* áll: *gyütt*, *gyöd be*. A szóvégi zöngétlenülés megtalálható, de nem gyakori.

A nyelvjárásterületre jellemző a *megy* ige sajátos ragozása: *mék*, *mégy*, *mén*. A többes számú alakokban az *ö-zés* érvényesül: *mönyünk*, *möntök*, *mönnek* ~ *ménnek*. (vö. MNyA., PENAVIN i. m.). Az *adi*, *mondi*-féle ragozás megtalálható. A *-hoz/-hez/-höz* névszórag *-hon/-hön* alakban valósul meg.

A két szövegben előfordulnak a nyelvjárásra jellemző tájszók. Legnagyobb részük alaki tájszó: *mögént*, *hinának*, *ledürt* 'letürt' stb. (ill. l. még az *ö-zés* eseteit). Valódi tájszók a következők: *kanta* 'nagy, öblös, a korsóhoz hasonló alakú, de annál szélesebb szájú, egyfülű cserépedény' (ÜMTsz.); *kantaderék* 'csorba, letört fülű cserépkanna' (i. m.); *taroglya* 'rács-, illetőleg létraszerű szállítóeszköz' (TESz.).

A róka | körösztlő^übe möGy

Vót a világon egy rő^uka. | Ballagott, | mönt a fonyóházat keresni. Elő^ütanálta a fārkast. |
 — Hová mégy, rő^uka koma? |
 — Elmék a fonyó^uba! |
 — Én is elmék! |

— Gyere no | — aszonygya | — löszün ketten! |

Ballaktak, | ballaktak. | Útközben tanátak ëty házat. | Bemöntek. | Hát, | ot van ëty kosár szilva, | nincs mökfő^üve! | Hát a róka | elkúte a fàrkast tüzrevaló^üt szödögetni, | ő mög addig jól beszödögetött a szilvából. | Möggyüjtották a tüzet, | kiföszte^k a lekvárt, | fölvitték a padlásra, | löt három kantaderékkál. | Azutám bemöntek a házba. | A fàrkas beült a kuckóba, | a ró^üka mög a kispatkára. | Ètyször | a ró^üka mögéhözött, | elkezdi a kispatkán: | Frinci fráj, krisztináj! Gyere körösztolni! | Mögént elkezdi: | Frinci fráj, krisztináj! | Gyere körösztolni! | Szöri [? szóli 'szólja'] a róka magában, | aszonygya: |

— Hallot, pajtás? | Èngöm hínak körösztolni! |

— ÈriGGy! | Ha engöm hínának, | én is ä^ümönnék! |

Kimönt a róka, | fölmönt a padlásra, | mögövött ëty kántaderék lekvárt. | Asztám bemönt. | Aszonygya a fàrkas: |

— Nem hoztál neköm, ró^üka koma, sëmmit? |

— Nem ám! | Még magam sem laktam jól úgy, ahoty köllöt vó^üna! |

Föülült a kispatkára. | Fonnak. | De a fàrkas | nagyon éhös ám! | Ètyször | mögént elkezdi szörni [? 'szólni']: | Frinci fráj, krisztináj! | Gyere körösztolni! |

— Hallod-e, pajtás, fàrkas koma? | Engöm hínak körösztolni! |

— ÈriGGy | — aszonygya | — engöm hínának, | én is ëlmönnék! |

Fölmönt a padlásra, mögént mögövött ëty kántaderék lekvárt. | Mikor mögötte, | légyütt a padlásrol. | Aszonygya a fàrkas a ró^ükának: |

— Nem hoztá, r^üoka koma, | mos së sëmmit? | Èm má nagyon éhös vagyok! |

— Nöno | — aszonygya | — hoztam ëty kis kënyeret! | Èlduktam a zsebömbe! | Öd mög! |

Föülült a kispatkára, | fonnak, | fonnak. | Asztám mögént elkezdi: | Frinci fráj, krisztináj! | Gyere körösztolni! |

— Hallot, fàrkas pajtás? | Engöm hínak mög^eént körösztolni! |

— Èriggy | — aszonygya | — engöm hínának, | é^eén is ä^ümönnék! |

Kimönt a ró^üka, | fölmönt a padlásra, | mögötte a hãrmadik kanta lekvárt is. | Mikor gyüt^ü le a padlásró, | a tãrogya második fokãrol lëesöt^ü, | me^t maga is úgy akarta. | Elkezdöt jajgatni:

— Jãj, jãj, fàrkas koma, gyere! | Èmbör van a padláson! | Mind mögötte a lekvárt! | Föl akartam mönni. | Hozni akartam neköd is. | Lëestem! |

Az embör gyöd be ëpp a kiskapun, | még egy botot is hozott. | A róka möglãtta, | ëlszalatt, | a fàrkas mög jól kikapott. | Amikor utolërte a rókãt, | a róka akko is elkezdët jajgatni, | hogy ő nagyon mögütötte magát, amikò lëesöt a padlásrol. | Vögye föl, vigyè! | A fàrkas fölvötte a hátãra, | elkezdi a r^üoka szörni az úton: | [mintegy énekelve, mondókaszerüen:]

— Vért viszi veretlent, agya-feje töretlent! | Èny jóllakva, ő éhön, | mégis ũ vizs engöm! |

Ègy darabik csak hãlgetta a fàrkas, | mid beszél a r^üoka. | De asztám mökharagudott, | lëvãkta a r^üókãt a fö^üdre. | A ró^üka mögijett, | ëlszalatt. | Utolért ëty halaskocsit. | Sarogja nem volt. | Fölmönt valahogy a kocsira, | sök halat ledürt. | A szögényembör nem vötte észre. | Lëcsúsztott a ró^üka is, | elkezdöt önni. | Arra mönt a fàrkas is, | láttya, hogy a róka öszik. |

— Mit csinã^üsz, ró^üka koma? | Öszöl? |

— Hó, honne, honne — aszonygya. | — Lemöntem az ára egy légbe, | néd, mennyi halat foktam! | Rlig birom mögönni. |

— Ugyan, | hoty foktad, ró^üka koma? |

— Benyújtottam a fàrkamat a légbe, | ot tartottam, mik csak nehezen nem gyüt ki. | Èrity té^s is! |

Löm^eén a fàrkas, | benyújtya a farkát a vízbe. | Èccö mögrãntya a farkát, | òra esett! |

— Hãzuc, te, ró^üka koma! |

— Nem a! Addik tardzs benne, mik csak nehezen nem gyün ki! |

Rddik tãrtotta a fàrkas a farkát a légben, | míg bele nem fagyott. | Kiabãl a fàrkas: |

— Gyere, r^aoka koma, húzzál ki! | Gyere, róka koma, húzzá ki! |

— Tudod-e, mikò leváktál a f^aodre? |

R^oka jó^ulakott, | avval elmönt. |

Mönnenk a Tiszára, | kiabálnak a farkasnak, | de a farkas csak vonyító, osztán feszélgött. |
Látták, hogy oda van fagyva, | így agyonütötték. | Így a r^aokának | mönt lött az élete.

Adatközlő: Szabados Erzsébet, 16 éves

Égy dëbëjjácsi történet a boszorkányokró

Hun vót, hun nem v^aót, | égy dél-bánáti falucskában, Dëbëjjácson, | vót égy borbéjmühej. | A borbéjnál összegyűlt a falu né^pe. | Ki borotválkozni szeretöt v^ona, | ki nyíratkozni, | de java r^eészüg beszélgetni gyütt tüssze. | Égy idegön embör, | aki nem hitt a boszorkányogba, | asztona: |

— Ugyanmán, embörök! | Sóprün ülő boszorkányok nem f^eétezenek! | Esz csak a babonás nép hiszi. |

— Ugyan, szomszéd! | É^m má láttam boszorkányt! | Neköm asztán elhihetöd! | — mongya a borbéj. |

Oszt äzön égy ideik tanakottak, | oszt szé^tszé^lettek. | Mönt mindönki a d^ogára. | Id^oközbe | néhányan összebeszéltek, | hoty tréfát üznek Mihájja^l, | aki eredetileg Mihájl^o vót, | de mivel möktanüt magyarul beszélni, | a falu né^pe ity hitta.

Miháj léfékütt aludni, | älalutt. | Nem gyújtot s^e gyertyát, | s^e p^etr^aölümös lámpát. | É^tyször valami zajt halött. | Mi löhet ez? — gondolta magába, | de nem szót s^emmit. | Az aj^tón fakilincs v^ot. | Az embörök l^enyomták, | bemöntenek. | Égy vák lovat vezetteg be, | aminek pokróc vót a lábán, | hogy n^e hallaccon a m^onése. | A f^o odamönt a gazdáhon. | Az möktapogatta. | Hát, | valami szörös! | Közéle^b gyön. | Szörös! | De még rug is! | Üristen, mi löhet ez? | Nagyom mögijett. | Zsupsz! | Kiugrott az ablakon, | át a borbéjhon. | De äz nem hitte el neki, mi történt. | Tötette magát, hogy nem tut s^emmit. | Mivel az idegön embör bebizonyosodot, | hogy ebbe a faluba lé^teznek boszorkányok, | mindönit eladott, | oszt elkö^tözöt más faluba. | Így vót, mese vót. | Igaz v^ot. | Igaz nem vót? | Hát így mesélték neköm is.

Adatközlő: Kiss Szabina, 16 éves

A disznóölésről

— Hogyan készülödték a disznóölésre?

— Mikor gyerökök v^otunk, | akkor össze... | ^o szödel^oszköttünk négyen-öt^e, | möntünk a rokonokhoz. | Hinni, hoty hó^unap disznótor lössz. | És akkor | röggel | mán akkorra apámék mind ottan körülotte | csináták a szalmából a tüzet, | meg mind öregapám, | meg a nagybátyáink, | utyhogy négy-öd disznó^ut váktak. | És akkor mink mög a gyerökök körül ott | szaladgátunk a | tüsz körül, | csinátuk a kis tüzet nekik, | na és akkor, mikor ez möglött, | akkor szé^pen l^emösták, | akkor oszt ottan...

— Hogyan történt az? A lemosás.

— Amikor mökfoktuk, mökpörzö^lték, | akkor szé^pen vízzel l^emösták, sürolóke^fvel, hoty segitöttünk, süroltuk, mind^en. | És akkor ott úgy vákták akkor ré^gön szé^jje^l, | izikcsutkát töttek ké^tfelöl eggy-ety ké^vet, | és akkor l^evötték a sonkakat, | akkor a sz...szalonnát, | aszt az ödalt, | és akko úgy vitték asztám be, | s asztán csináták bent a kolbászt, | májas, | b^orsajt, | i ezök v^otak. | Akkor oszt este v^ot a nagy vacsora, | össze löttek híva, | mé^g a többi rokosa^g, | így.

— Mi volt az asszonyok dolga?

— Ugy dél... este, má elötte val^o nap mökkopasztottuk a tyúkot, süitöttünk ré^test, | aszt | gyúrtuk a tészát, kihúztuk az asztalon, vót túrus, almás, tökö^s, di^ou^s, | és azokat a tepszibe, és

a vaty kemöncét | be befűtöttünk, | és akkor abba sülték mög a | ré... akkor röggere vót töpörtös pogácsa, | pálinka, | és úgy | mént a disznótor. |

A disznót mikor ki... kétféle vákták, kivötték a belet, akkor az asszonyok elvitték a vájlinga, | és szétvötték a vékomelet a vastaktü, | és a vastagbelet uty fölszötték a kárjukra, méterösökre, | és akkor aszt elvitték. Uty kivákták, mögmosták, és asztán hústák mök késsé, | hogy vékjön [!] lögyön. | A vastagbélről még lészették a kövéret, | és aszt is kimosták, akkor az dörzsölték kukoricával, | csutkatokkal, | és mikor asz tiszta lött, akkor osz lött | bevive, | és akkor főtt a kukoricásából lött a hurka, | a májas hurka mög lött a mindönfjéle aprólékgögbul, | a kolbász mök hát a | húsogbul, ugyé, améjiket lészöttek. | Mer a sonkákat szoktak nagyop sonkát hagyni, kissebbet, | és akkor így van töpféle. | Akkor oszt | köll ugyé a bors, | ezöket má elötte való nap mindönt elkészítöttük, a bórsot, à | fokhagymát, | mind, | emi [!] hozzávaló köllött. | Mikor oszt kész vót a hurka, | mög a bórsajt, | májas, | akkor aszt az üzsbe fort a víz, | akkor szépen ot ki lött abálva, a gömbözdbe mög lött a bórsajt, | akkor az is üty ki lött abálva, az mindön ki löt hütve, | és asztá úgy | végzödöt szé... Akkor oszt este a vacsora, | vót mindönfjéle, akkor mögén vót leves, | sült hús vót, | szárma, | hurka, kolbász má akkora vót sütve az asztalra, | ijen vót a vacso... És utána sok ivás.

— Hogyan készítik itt a szármát?

— *A szármát? | Hát a | disznóhus meg van darálva, | s abba méné a riskása, | bórs, | fokhagyma, | só, | tört paprika, | és összegyúrjuk, és akkor a | káposzta levelét ugyé mög van savanyodva, abba begyúrjuk, | és akko úgy rakjuk asztat a | fazéégba, | ezelöt vót ojan cserépfazék. | És abba tötték, | és az mönd be a banyakemöncébe, | osz abba vót főve a jő, igazi szárma.*

Adatközlő: Csala Ferencné Földesi Julianna, 73 éves

Gyűjtő: Szabó József

LAKATOS RITA